

O`RTA OSIYO VA O`ZBEKISTONDA TASVIRIY SAN`ATNI O`QITILISHI

Rizaev Xakimjon

Nam DU dotsenti.

Mirhakimova Guljahon Numonjon qizi

Nam DU magistranti.

Namangan, O`zbekiston.

Annotatsiya: Maqolada o`zbek xalqining qadimgi tasviriy, amaliy, me`morchilik san`atlari va madaniyati haqida atroflicha fikr yuritiladi. Chunki, O`zbekiston xududida eramizdan avval ham tasviriy san`atning rangtasvir, haykaltaroshlik, me`morchilik turlari nihoyatda rivojlangan bo`lib, ularning namunalari Varaxsha, Afrosiob, Qalchayon, Tuproq qal`a, Bolalik tepa, Ayrtom, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo`yqirilgan qal`a, Ajina tepa, Teshik qal`a va boshqa bir qator joylardan topilganligi haqidagi ma`lumotlar va boshqa qator qimmatli ma`lumotlar keltirilgan.

**Tayanch so`z va iboralar:** O`zbek, xalq, o`z, qadimgi, tasviriy, amaliy, me`morchilik, san`at, vmadaniyat, O`zbekiston, haykaltaroshlik, me`morchilik turlar, Varaxsha, Afrosiob, Qalchayon, Tuproq qal`a, Bolalik tepa, Ayrtom, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo`y qirilgan qal`a...

O`zbek xalqi o`zining qadimgi tasviriy, amaliy, me`morchilik san`atlari va madaniyati bilan faxrlansa arziydi. Chunki, O`zbekiston xududida eramizdan avval ham tasviriy san`atning rangtasvir, haykaltaroshlik, me`morchilik turlari nihoyatda rivojlangan bo`lib, ularning namunalari Varaxsha, Afrosiob, Qalchayon, Tuproq qal`a, Bolalik tepa, Ayrtom, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo`yqirilgan qal`a, Ajina tepa, Teshik qal`a va boshqa bir qator joylardan topilgan. Yana shuni ham qayd qilish lozimki, bu asarlar eramizdan avvalgi 4-1- asrlarda yaratilgan bo`lib ularning yoshi 5-6 ming yilga to`g`ri keladi. Bu asarlarning badiiyligi hozirgi zamon rassomlari va haykaltaroshlarining asarlaridan qolishmaydi desak mubolag`a bo`lmaydi. Bunday yuksak badiiy saviyadagi asarlarni o`sha davrda to`plangan

ilg`or tajriba, tasviriy san`at maktablarisiz yaratish mumkin emas. Ma`lumki, san`at bir necha avlodning ko`p yillar davomida shakllangan an`analari, ustaning shogirga o`tkazgan bilimlari asosidagina taraqqiy topadi. Bu esa so`zsiz umumiy badiiy ta`lim yo`nalishida bo`lmasa ham, kasbiy badiiy ta`lim shaklida rivojlanganligidan dalolat beradi. Ma`lum davrlarda O`zbekiston xududidagi san`at taraqqiyotida uzilishlar ro`y berganligining sabablari, Iskanadar Zulqaynar, mo`g`illar, arab, rus istilollariga borib taqaladi. Amir Temur mustaqil davlat tuzgan davrda tasviriy san`atning miniatyura turini gullab- yashnagani ham buning yaqqol dalilidir. Amir Temur davrida miniatyura va kitob grafikasi shunchalik tez rivojlandiki, u nafaqat Sharq, Hattoki Evropa mamalakatlari san`atiga ham o`z ta`sirini ko`rsatdi. Natijada, Samarqand, Buxoro, Xirotda miniatyura maktablari bilan bir qatorda Bag`dod, Tabriz,

Shroz, Ozarbayjon, Xind, Isfaxon, Turk miniatyura makatblari ham shakllandi va rivojlandi.

Mazkur miniatyura maktablari rassomchilikdan kasbiy ta'lim yo'nalishida rivojlangan bo'lsa-da, lekin ulardan umumiy ta'lim tizimidagi tasviriy san'atni o'qitishda bemalol foydalansa bo'ladi. Xususan, umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun tayyorlangan dasturlarda san'atshunoslik asoslari, rangtasvir va qalamtasvir ishlash, naturaga qarab tasvirlash, borliqni idrok etish bo'limlari mavjud bo'lib, kasbiy badiiy va umumiy badiiy ta'lim tizimlari o'rtasiga qat'iy chegara qo'yib bo'lmaydi. Tasviriy san'atning nazariy asoslari hisoblangan rang, hajm, perspektiva, kompozitsiya asoslari kabilar, ham kasbiy, ham umumiy ta'lim tizimida o'rganiladi. Faqat tasviriy san'atni o'qitilishida talaba va bolalarning yoshlari, idroki, psixologik xususiyatlari, tasviriy malakalari hisobga olinishi lozim, xolos.

Tasiriy san'at tarixida buyuk naqqosh va musavvir Kamoliddin Behzodga Xiroflik Mirak naqqosh ustozlik qilgani, unga miniatyura rangtasviri sirlarini o'rgatgani haqida ma'lumotlar bor. Shuningdek, ustoz Mirak naqqoshning Xirof "Nigoristoni" (San'at akademiyasi) bo'lganligi va unda Komoliddin Behzod tarbiya olganligi ham ma'lum. Professor Orif Usmonov o'zining "Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi" nomli kitobida Behzod Tabrizda yashagan vaqtda nafis tasviriy san'at maktabini yaratganini qayd qiladi. U erda musavvir o'z atrofiga eng iste'dodli yoshlarni to'plagan, ularga san'atining sir-asrorlarini o'rgatgani va Tabrizda Sulton Muhammad, Mirzo Amir, Oqo Mirak, Muzaffar Ali, Sulton Muhammad Nur, Shomuxammad Nishopuriy, Yusuf Mullo, Mir Ali, Rizo Abbosiy, Mahmud Muzaxxib, Mavlono Yoriy, Xasan Bag'dodiy, Abdulla Sheroziy, Darvesh Muhammad, Mir Said Ali, Qosim Ali, Xeraviy singari o'nlab iste'dodli musavvirlarni tarbiyalaganligini yozadi. Uning shogirdlari Behzodning tasviriy san'at uslubini davom etirganlari ham rasmiy ma'lumotlardan ayon.

O'zbekistonda hozirgi zamon ta'lim tizimining paydo bo'lishi XX asrning birinchi choragiga to'g'ri keladi. Rossiyada Oktyabr inqilobi so'zsiz uning mustamlakasi hisbolangan Turkistonga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Yangi tuzum o'zini ko'rsatish maqsadida e'tibordan chetda qolgan chorizimning mustamlaka o'lkalariga e'tibor qaratdi. SHu maqsadda u bir guruh fan va madaniyat vakillarini Turkistonga yubordi. Shulardan bir guruhi Sankt-Peterburg va Moskvalik rassomlar edilar. Ularning bir qismi ijodiy ish bilan shug'ullansalar, ayrimlari yoshlar badiiy ta'limiga o'z e'tiborlarini qaratdilar. Bu rassomlar Turkistonning yirik shaharlarida badiiy studiyalar tashkil etdilar, o'z asarlarining ko'rgazmalarini o'tkazdilar.

1918 yilda Toshkentda badiiy kommuna ochiladi, bir yildan keyin Samarqandda Turkiston o'lka badiiy xalq maktabi ishga tushadi. 1920 yilda Andijonda rangtasvir maktabi, Yangi Buxoroda san'at to'garagi tashkil etildi, musulmonlar uchun tasviriy san'at kurslari ochildi. Bir yildan so'ng respublikada badiiy maktab va studiyalar soni 29 taga etdi va unda shug'ullanuvchilar soni 500 kishidan oshib ketdi. 1921 yil kuzida ochilgan badiiy politexnikumda 170 o'quvchidan 150 tasi o'zbeklar edi.

1924 yilda Toshkent tasviriy san'at muzeyi qoshida badiiy studiya ochildi. Unda M.Kupriyanov (Mashhur Kukrinikslar guruhidan), S.Chuykov, mahalliy yosh rassomlardan O. Tansiqboevlar yoshlar bilan mashg'ulotlar olib bordilar. 1927 yilga kelib Toshkent va 1929 yilda O'zbekiston poytaxti hisoblangan Samarqandda badiiy bilim yurti tashkil etildi. Bu bilim yurtlariga ko'proq mahalliy yoshlar qabul qilindi. Bu bilim yurtlarining asosiy maqsadi rassomlar tayyorlash bo'lsa-da umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlash borasida ham ma'lum rol o'ynadi.

Shu bilan birga ta'lim tizimida estetik va badiiy ta'lim masalalariga ham e'tibor qaratila boshlandi.

1918 yilda umumiy ta'lim maktablari uchun ishlab chiqilgan "Osnovniyi prinsipi ediniy trudovoy shkol" nomli asosiy hujjatda "Estetik ta'lim deganda qandaydir sodda bolalar san'atini o'qitilishini tushunmaslik lozim, u xissiyot organlari va ijodiy qobiliyatlarni muntazam rivojlantirib boradi, go'zallikdan zavqlanish va ularni yaratuvchanlik imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu elementdan mahrum qilingan mehnat va ilmiy ta'lim jonsiz gavgaga o'xshab qoladi. Chunki hayotdagi zavq va ijod quvonchi mehnatning ham, ilmning ham yakuniy maqsadidir" deb yozilgan edi. Bu hujjat O'zbekiston maktablari uchun ham asos qilib olindi.

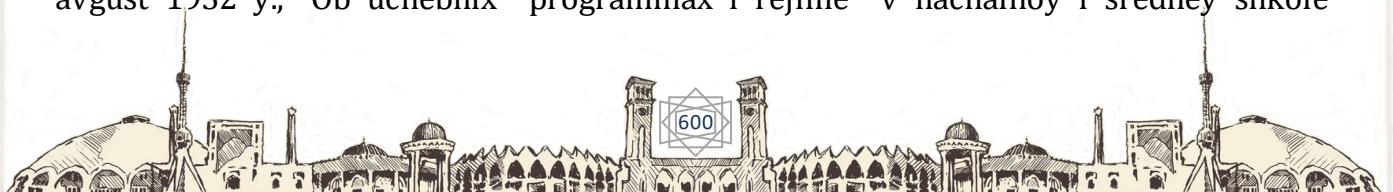
Bolalar ijodi bilan shug'ullanayotgan ko'pchilik rassomlar bolalar ijodini ideallashtirdilar va Evropada keng tus olgan "Erkin ijod" deb ataluvchi tushkunlikka yuz tutgan nazariyadan kelib chiqqan qarashlarni yoqladilar. Bu yo'nalishdagi mutaxassislar pedagog faqat bola ijodini erkin rivojlantirishi va malakasini oshirishga yordam berishi lozim deb qaradilar. Mana shunday mutaxassislardan biri Peterburglik san'atshunos A.V. Bakushinskiy edi. U o'zining "Xudojestvennoe tvorchestvo i vospitanie" nomli kitobida badiiy tafakkur va badiiy ijodga to'liq erkinlik berish kerak, bolalarning badiiy didini, badiiy asarini "tuzatish", "qotillik hisoblanadi" deb yozdi. Bu fikr o'sha davr pedagogika nazariyasiga tamomila zid edi. (6.54).

Ma'lumki, jamiyatning tarixiy rivojlanishi bilan kishilarning psixologiyasi ham o'zgarib boradi. Kishilar, xususan, bolalar esa ularni o'rab olgan muhitda asosan ta'lim bilan tarbiyaning uyushgan qoldagi ta'sirida rivojlanadi. Asrlar davomida yig'ilgan o'zlarining tajriba bilim va malakalarini yoshlarga o'tkazadilar. Natijada yoshlarning dunyoqarashlarini shakllantirish, bilim va ijodiy qobiliyatlarini o'stirish ko'p jihatdan tarbiyaning yo'nalishiga bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi yoki tarbiyachining ta'sir kuchini tan olmagan, bolalarni o'qituvchidan ajratib qo'ygan "Erkin ijod" nazariyasi yoshlarning badiiy tarbiyasiga ta'sir ko'rsatdi. Bu nazariya O'zbekistonda nashr etilgan dasturlarda va umumiy ta'lim va tarbiyaviy ishlarda o'z aksini topdi.

Xususan, O'zbekiston maktablari uchun 1935 yilda nashr etilgan "Rasm va loy ishi" nomli dasturda "Erkin rasm chizish" bo'limi mavjud bo'lib, bu bo'limga I sinfda 8 soat, II sinfda 6 soat, III sinfda 4 soat, IV sinfda 2 soat vaqt ajratilgan edi.

Sobiq ittifoq hukumatining 5-sentyabr 1931 y. "O nachalnoy i sredney shkole", 25 avgust 1932 y., "Ob uchebnix programmax i rejime v nachalnoy i sredney shkole"

nomli qarorlarida maktablar ishini yanada takomillashtirish tadbirlari ishlab chiqilgan bo'lib, ularda ta'lim-tarbiya jarayonida mahalliy materallardan foydalanish ta'kidlab o'tilgan edi. Shu hukumatning 12 fevral 1933 y. "Ob uchebnikax dlya nachalnoy i sredney shkoli" nomli qarorida "Har bir o'lka va viloyatlarga xalq maorifi komisariatining ruxsati va uning tasdig'i bilan o'lkashunoslik materiallari asosida boshlang'ich sinflar uchun o'quv kitoblarini nashr etish huquqi berilsin" deb ko'rsatib o'tildi.

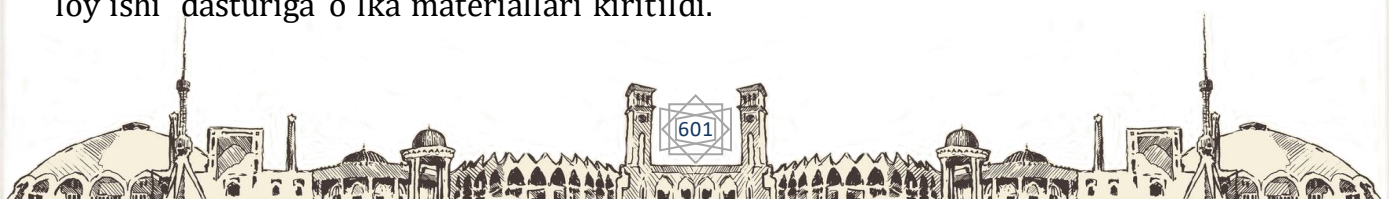
Natijada maktab dasturlari qayta ko'rib chiqildi. Rasm darslarining asosini naturaga qarab rasm ishlash, mavzu asosida rasm ishlash, dekorativ rasm ishlash, san'at haqida suhbat o'tkazish mashg'ulotlari tashkil etdi. Bu dasturlarda o'lkashunoslik materiallari ko'p bo'lmasada, har qalay o'z aksini topdi, eng muhimi bu dasturda darsdagi o'qituvchining etakchilik roli katta ekanligi belgilab qo'yildi.

Mazkur nazariya yuzasidan Rossiyada ham, Evropada ham katta tortishuv va tanqidiy fikrlar bildirildi. U badiiy tarbiya sohasida ham salbiy, ham ijobiy rol o'ynadi. Uning salbiy tomoni bolalar ijodiga rahbarlikni inkor etilishi va pedagogika nazariyasiga zid yo'l tutilganligi edi.

Ijobiy tomoni esa ko'proq bolalarni tasviriy ijodga etiborini kuchaytirish, bolalar shaxsiga hurmat va muhabbat bilan munosabatda bo'lish, pedagogik hamkorlikka yo'naltirilgan mustaqillik va ijodni ro'yobga chiqarish bilan belgilanadi.

1924 yilga kelib maktab o'quv rejalarida rasm darslari o'z o'rnini topmagan bo'lsa-da ayrim rassomlar bolalar tasviriy ijodini rivojlantirishga harakat qildilar. Ana shunday iqtidorli, yosh, grafik rassomlardan biri Iskandar Ikromov edi. U 1925 yilda "Maorif va o'qituvchi", keyin "Alanga" jurnallarida rasm chizishga doir maqolalar e'lon qildi. 1932 yilga kelib uning "Rasm chizishni o'rganish qo'llanmasi", 1933 yilda esa "Kitob va jurnallar qanday nashr etiladi" albomi nashr etildi. 1935 yilda rassomning "Harf yozishni o'rgan" kitobi ham chop etildi. Bu maqola va kitoblar yagona mehnat va politexnika maktablari talablari asosida yaratilgan "Rasm" predmeti dasturlariga mos edi. Mazkur ishlar faqat umumiy ta'lim maktablari uchungina emas, balki tasviriy sa'nat studiyalari, klublar, havaskorlik to'garaklari, grafikani mustaqil o'rganuvchilar uchun ham ahamiyatli bo'ldi.

1920 yilgi o'quv rejalarida san'atga doir o'quv predmetlariga tegishli o'rin ajratilmagan bo'lsa-da, 1929 yilga kelib bu kamchilik bartaraf etila boshlandi. Maktablarda maxsus rasm o'quv predmetlari o'qitila boshlandi. Lekin O'zbekiston maktablari Rossiya maktablari uchun yaratilgan dasturlar asosida ishlay boshladi. Bu dasturlar ma'lum miqdorda O'zbekiston sharoitiga moslab lokalizatsiyalashgan edi. Shu munosabat bilan O'zbekiston xalq morifi komisarligi tegishli joylarga yuborilgan xatida shunday deyilgan edi: "Majmuaning maqsadi unga tegishli material mazmuni, majmua bilan ishlash metodlari lokalizatsiya qilinadi. O'qituvchi oldindan o'lkashunoslik materiallarini to'plab olgan holda, o'z tumani hayotiga oid eng xarakterli jihatlarni dasturga kiritadi". Shu munosabat bilan boshlang'ich sinf "Rasm va loy ishi" dasturiga o'lka materiallari kiritildi.

1970 yildan boshlab maktablarda tasviriy san`atni o`qitish muammosi yuzasidan estetik tarbiya sho`basi qoshida Toshkent va Buxoro pedagogika institutlarining o`qituvchilari, Ushinskiy nomidagi o`qituvchilar malakasini oshirish va qayta tayyorlash Markaziy instituti va viloyat o`qituvchilari malakasini oshirish institutining metodistlari, O`zbekiston maorif vazirligining metodistlari, aspirant-tadqiqotchi sifatida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bordilar. Mazkur masalalar bilan bir qatorda maktab tasviriy san`at o`qituvchilari ham shug`ullandilar.

O`zbekiston umumta`lim maktablarida tasviriy san`atni o`qitishni yaxshilashda olib boriladigan tadqiqotlarning natijasi sifatida nashr qilingan metodik qo`llanma va ko`rgazmali qurollar alohida ahamiyat kasb etdi.

“Tasviriy san`at dasrlari samaradorligini oshirish omillari” ( B. Oripov), - Toshkent: O`qituvchi, 1978; “Naqqoshlik” (Q.Qosimov),-Toshkent: O`qituvchi, 1982. Yana shu narsani ham quvonch bilan ta`kidlab o`tish lozimki, Pedagogika fanlari institutining estetik tarbiya bo`limi 1970 yildan boshlab muntazam ravishda

maqolalar to`plamini nashr eta boshladi. Bu to`plam bo`lim ilmiy xodimlari, tadqiqotchi-aspirantlarning ishlaridan tashkil topgan bo`lib, ularda tasviriy san`atni o`qitishga katta o`rin ajratilgan edi. 1980-yilga kelib tasviriy san`at o`qituvchilarining ish tajribalari ko`zga ko`rina boshladi va ularning faoliyatlari ancha faollashdi.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.A.V. Bakushinskiy “Xudojestvennoe tvorchestvo i vospitanie” . Moskva, 1978. C. -54.
2. Abdullaev N.U. «San`at tarixi» Tema 1. Toshkent, O`qituvchi, 1986 y. 19-B.
2. Abdiev V.I. «Qadimgi SHarq tarixi», Toshkent, 1965 y. 13-B.
3. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. «Istoriya iskusstv Uzbekistana», Toshkent, 1984 y. 14-B.
4. Abdiev V.I. «Qadimgi SHarq tarixi», Toshkent 1965 y.
5. «Vseobhaya istoriya isskustv» Tom-1 M. Isskustvo» 1956.
6. O`zbekiston ensiklopediyasi. Tom-7, Toshkent 1976 . B-287.
7. Abdullaev N.U. «San`at tarixi» Tom-1, Toshkent.
8. Kurbonova M.O. The Golden Age Of Russian Literature.Texas.May,2022.
www.zienjournals.com.
9. Kurbonova M.O. Aesthetical and philosophical views in the hermeneutical features of the independence poems.Восточный журнал социальных наук.Том 2,выпуск №05.<https://www.supportscience.uz/index.p>

